
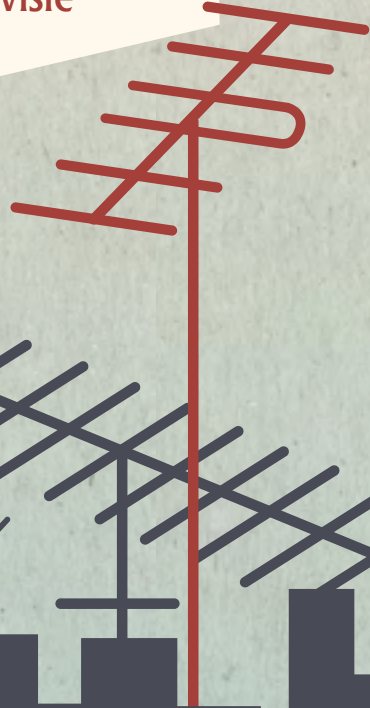

A stylized graphic of a radio antenna, composed of several dark blue lines of varying lengths and orientations, some crossing each other, positioned at the top of the page.

JEROEN DERA SPREKEND KRITIEK

Literatuurprogramma's in de vroege jaren
van de Nederlandse **radio** en **televisie**

A stylized graphic of a radio antenna, composed of several red lines of varying lengths and orientations, some crossing each other, positioned on the left side of the page.A stylized graphic of a radio antenna, composed of several red lines of varying lengths and orientations, some crossing each other, positioned on the right side of the page.

Sprekend kritik

Sprekend kritiek

*Literatuurprogramma's in de vroege jaren
van de Nederlandse radio en televisie*

JEROEN DERA

Hilversum
Verloren
2017

Dit boek is tot stand gekomen dankzij financiële bijdragen van de Paul Hazard Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, Stichting Jaap Harten Fonds en Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

Tevens verschenen als proefschrift aan de Radboud Universiteit.

ISBN 978-90-8704-658-3

© 2017 Jeroen Dera & Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Siebe Bluijs

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	9
1 Kritiek zonder druk	11
Inleiding	
1.1 Een agenda ligt open	11
1.2 Het papieren brandpunt	12
1.3 Status quaestionis	16
Radiokritiek: behoudend, bemiddelend, beraamd	16
Televisiekritiek: slecht scorende boekpromotie?	20
1.4 Vraagstelling en afbakening van de studie	26
1.5 Literatuurkritiek en media: theoretische uitgangspunten	28
1.6 Opbouw van het boek	34
2 Cultuur in conserven	35
De opkomst van literaire radioprogramma's	
2.1 Ter inleiding	35
2.2 Radio: opkomst van een nieuw medium	37
2.3 De bestendinging van de literaire rubrieken	39
2.4 De verdeling van de spreekbeurten	50
2.5 De (on)afhankelijkheid van de literaire rubriek	58
2.6 Radioliteratuurbeschouwers als cultuurbemiddelaars	67
Goudstof op vliedervleugels: P.H. Ritter jr. (AVRO)	68
Het goede van gezaghebbende zijde: Anton van Duinkerken (KRO)	74
Het volk aan de kunst: Cornelis Rijnsdorp (NCRV)	77
Geestdrift en beschavingswil: A.M. de Jong (VARA)	80
2.7 Spreken op de radio tussen idealisme en pragmatisme	84
3 Oordelen voor de goede hoorder	89
Vorm en inhoud van literaire radioprogramma's	
3.1 Ter inleiding	89
3.2 De selecties van de literaire radiokritiek	90

Een vloedgolf van boeken	90
Typen bijdragen aan de literaire rubrieken	91
Besproken auteurs in de literaire rubrieken	94
Genres in de literaire rubrieken	99
Nationale versus internationale literatuur	100
Mannelijke versus vrouwelijke auteurs	102
De uitgevers van de besproken boeken in de literaire rubrieken	108
Slotsom	109
3.3 Vorm en inhoud van literaire radiolezingen	110
‘Het gromt en dondert van alle kanten’: de onwennigheid van een nieuw medium	110
Tussen bemiddelen en kritiseren (I): evaluaties in radioboekbesprekingen	112
Tussen bemiddelen en kritiseren (II): radioboekbesprekingen en de ‘gemiddelde’ luisteraar	121
3.4 Radiokritiek versus dagbladkritiek: P.H. Ritter jr. en A.M. de Jong	124
3.5 In de coulissen van de omroep: radiokritiek als positionering	129
4 De efemere ether	136
De receptie van literaire radioprogramma’s	
4.1 Populariseren of populisme?	136
4.2 De receptie van individuele radiolezingen	137
Inleidende opmerkingen	137
De negatie van het neutraliteitsprotocol: luisteraarsreacties op boekenhalfuurtjes	140
‘A slip of the tongue’: Cornelis Rijnsdorp over Opwaartsche Wegen	144
‘Allerminst een verkwikkelijk tafereel’: Menno ter Braak over Alie van Wijhe-Smeding	149
‘Een bezetene naar waarheid en onpartijdigheid’: A.M. de Jong over Bordewijks Bint	156
‘Ik heb een hopeloos, triestig figuur geslagen’: Jan van Heugten over de Boekenweek	161
‘Een erbarmelijk knoeiersbetoog’: P.H. Ritter jr. over Costers Marginalia	165
Synthese	166
4.3 De beeldvorming rond literaire radiokritiek	167
4.4 De beeldvorming rondom het medium radio	176
4.5 De receptie van de radiokritiek in retrospectief	179
5 Schaatsen verkopen in de Sahara	183
De beginjaren van literatuurprogramma’s op de Nederlandse televisie	
5.1 Ter inleiding	183
5.2 Mediahistorisch kader: de introductie en doorbraak van televisie in Nederland	184
5.3 Literatuurprogramma’s op televisie, 1951-1975: een inventarisatie	189
5.4 Literatuurprogramma’s: van aanzet tot aflevering	197
5.5 ‘Eilanden te midden van barbaarsheid’: medewerkers aan literatuurprogramma’s en hun motieven	206
5.6 Botsende belangen? Motieven voor de beëindiging van literatuurprogramma’s	215

6 In de kaken van de camera	223
Vorm en inhoud van literatuurprogramma's op televisie	
6.1 Promotie versus positiebepaling?	223
6.2 De selecties van literatuurprogramma's op televisie, 1955-1975	224
Geselecteerde auteurs in literatuurprogramma's	225
Mannelijke versus vrouwelijke auteurs in literatuurprogramma's	227
Nationale versus internationale auteurs in literatuurprogramma's	228
De verdeling van genres in literatuurprogramma's	229
Literatuurprogramma's en verzuiling	231
6.3 Literatuurprogramma's als vorm van beeldvorming	231
6.4 Eenzijdige evaluatie: literatuurprogramma's zonder auteursinterventie	233
6.5 Evaluaties van evaluatie: posture versus imago in literatuurprogramma's	238
Het televisie-interview als pendelbeweging	238
'Een wereld vol met neon en televisielampen': literaire tv-interviews als podium voor posture	240
'Nee, dat heb ik niet gezegd': discrepanties tussen posture en imago	245
6.6 Televisuele metakritiek: literatuurprogramma's over kritiek en televisie	257
7 De januskop van de televisiekritiek	263
De receptie van literatuurprogramma's op de Nederlandse televisie	
7.1 Onderaan de boekenboom?	263
7.2 De receptie van literatuurprogramma's in de dagbladkritiek	264
De portretpoëtica: algemene tendensen in de kritische receptie van literatuurprogramma's	265
'Het geduchte en verzwegene woord': Literaire ontmoetingen en de affaire Campert	269
Een opgedrongen oordeel: Literair kijkschrift over Nooit meer slapen	273
7.3 Literatuur en televisie door de lens van het literaire veld	275
7.4 Geniet, maar met mate: de beeldvorming van televisie in het culturele veld	279
8 Besluit	285
8.1 Voorbij het papieren brandpunt	285
8.2 Opkomst en achtergrond van de radio- en televisiekritiek	287
8.3 De selecties van de radio- en televisiekritiek	289
8.4 Protocollen en positionering	290
8.5 De receptie van radio- en televisiekritiek	293
8.6 Toekomstige onderzoeksperspectieven	293
Geraadpleegde literatuur	296
Summary	320
Register	327
Curriculum Vitae	337
Appendix	338

Woord vooraf

Toen ik zeventien was, wilde ik bioloog worden en las ik het liefst boeken over het leven in het Malawimeer. Tot 'Vera Janacopoulos' in mijn leven kwam, de weergaloze cantilene van Jan Engelman die mij voorgoed won voor de Nederlandse taal. In 2005 belandde ik daarom niet in de collegebanken bij biologie, maar begon ik met de studie Nederlandse Taal en Cultuur in Nijmegen. Overtuigd als ik was van een carrière als wetenschapsjournalist, had ik destijds niet kunnen vermoeden dat ik twaalf jaar later een letterkundig boek zou publiceren. Waarschijnlijk zou dat ook niet gebeurd zijn zonder de stimulerende en inspirerende mensen die mijn pad gaandeweg kruisten. Enige woorden van dank zijn dan ook op hun plaats.

In de eerste plaats dank ik Jos Joosten, bij wie ik op deze studie mocht promoveren. Jos, toen jij in 2006 bevoegen de collegereeks 'Inleiding Literatuurwetenschap' verzorgde, streepte ik de taalkunde definitief van mijn specialisatielijstje. Ook in het decennium dat volgde speelde je een bepalende rol in mijn ontwikkeling als academicus. Ik dank je voor je altijd even directe als scherpe feedback, maar ook voor de grote autonomie die je me gaf om naast mijn proefschrift literaire en wetenschappelijke activiteiten te ontplooiën. Het vertrouwen dat daaruit spreekt waardeer ik zozeer, dat ik je opmerkingen over mijn Dirk Jan-trui graag op de koop toe neem.

Veel dank ben ik ook verschuldigd aan Mathijs Sanders, die bereid was als copromotor van mijn onderzoek op te treden. Mathijs, ik overdrijf niet als ik schrijf dat je de beste docent bent die ik tijdens mijn jaren aan de Nijmeegse universiteit heb meegemaakt. Ik ken weinig mensen die zo veel kennis en analytisch vermogen combineren met oprechte interesse in mensen van alle mogelijke pluimages. Ik prijs me dan ook gelukkig dat jij bij mijn onderzoek betrokken was, en feliciteer de Groningse studenten en collega's met jouw overstap naar het hoge noorden.

Zonder de dynamiek van de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur van de Radboud Universiteit was het schrijven van dit boek ongetwijfeld heel wat saaier geweest. Enkele collega's wil ik hier in het bijzonder noemen. Mijn kamergenoten dank ik voor hun gezelschap, maar ook voor het geduld dat ze hadden als er op de achtergrond weer eens een tenniswedstrijd meeklonk: Thomas de Bruijn, Lieke van Deinsen en Anne Veenstra. Een bijzondere vermelding verdienen ook Susanne Brouwer (over onze *inside jokes* zwijg ik hier), Stefan Frank (goed voor honderden potjes pingpong), Hans Kienhorst (die mij Murphy's leerde drinken), Yvette Linders (met wie ik een fascinatie voor ongemakkelijke televisie deel), Jos Muijres (verstrekker van kilo's vlaaipunten) en Margit Rem (die op benauwde momenten een plekje voor me vond

in de onderwijsformatie). Daarnaast dank ik mijn collega's van de leerstoelgroep Nederlandse Letterkunde, alsook de vele studenten die ik in mijn colleges mocht begroeten. Jullie ambitie en onbevangenheid hielden me scherp en maakten de knipperende cursor vaak verteerbaar.

Binnen de Radboud Universiteit dank ik verder Maaïke Koffeman, die me van meet af onderbracht in de redactie van *TS: Tijdschrift voor tijdschriftstudies*. Mijn collega's van de Radboud Docenten Academie dank ik voor hun warme welkom (in het bijzonder Monique Scheepers) en de prettige samenwerking (in het bijzonder Erik Blankesteijn en Emmy Rongen). Ook dank ik Lisenka Fox voor haar adviezen als ik weer eens naar een ver buitenland wilde, en Trix Verstraaten voor haar toegewijde ondersteuning.

Een deel van deze studie schreef ik aan Stellenbosch University. Ik koester (letterlijk) warme herinneringen aan mijn tijd daar, en prijs vooral Alfred Schaffer voor zijn optimisme en betrokkenheid. Daarnaast werkte ik met veel plezier als docent aan de Universiteit Utrecht. Ik dank de collega's daar voor de open manier waarop ze me opnamen in de leerstoelgroep, en spreek hier vooral mijn waardering uit voor mijn knipperlichtkameraden: Emmeline Besamusca, Sven Vitse en Kila van der Starre. Kila, jou dank ik ook voor het prachtige *Dichters van het nieuwe millennium* dat we samen met Sarah Posman maakten.

Met vele collega's heb ik de afgelopen jaren van gedachten gewisseld over de voortgang van mijn onderzoek. Dank voor die conversaties, Sander Bax, Stephan Besser, Willem Bongers-Dek, Erica van Boven, Elke Brems, Geert Buelens, Marjet Derks, Yra van Dijk, Anja de Feijter, Laurens Ham, Ryanne Keltjens, Christina Lammer, Johan Oosterman, Esther Op de Beek, Ad Poirters, Sophie Reinders, Lisanne Snelders, Carl De Strycker, Bart Verheijen en Marieke Winkler. Dank ook aan mijn collega's van *DW/B* en de Jan Campert-Stichting voor de mooie discussies over literatuur, en aan de bestuursleden van de Stichting Literaire Activiteiten Nijmegen voor de lessen die ze me leerden over begrotingen en boekhouding.

Zonder de hoeksteen van mijn (schoon)familie was dit boek er nooit geweest. Ook wil ik mijn waardering uitdrukken voor al die vrienden die steeds weer moesten aanhoren dat ik iets heel interessants in het archief gevonden had, al was het slechts een bonnetje van de supermarkt: Anouk, Arno, Bart, Barthel, Cas, Chris, Eva, Franka, Geralda, Jelmer, Jeroen, Joyce, Kenne, Martijn, Maurice, Mijke, Myrthe, Nynke, Pieter, Sjoerd en Ynze. Nauwelijks onder woorden te brengen is mijn bewondering voor mijn paranimfen Ruud van den Beuken en Alex Rutten. Lieve jongens, als oudste lid van de drie-eenheid schreeuw ik vaak het hardst, maar dat is ook omdat ik jullie verfijndheid mis. Ik koester jullie dan ook nog meer dan 'Vera Janacopoulos'.

Mijn laatste woorden vooraf zijn voor degenen die het dichtst bij me staan. 'Ons pap en mam' dank ik omdat ze er altijd en overal zijn, en voor de totale vrijheid die ze me gegeven hebben om mijn passies te ontdekken. Maar het meest van iedereen dank ik Aletha. Met haar wil ik iedere dag het leven blijven onderzoeken – van de boekenkast tot het Malawimeer en weer terug.

1

Kritiek zonder druk

Inleiding

1.1 Een agenda ligt open

Zijn poëziebundel *De schoenen van de dirigent* (1966) opende J. Bernlef met het volgende gedicht:

met een wrakke bark
door computer geleid
op een keukenstoel
de horizon verdwijnt en daarom
zegt men dat men reist

een kijker in het kraaiennest
oog op hoogtemeter gericht
voor zich het begin van een gedicht
doemt er iets op (soms) en daarom
zegt men dat men reist

een ganzeveer krast
een meter telt
een agenda ligt open*
de data staan vast en daarom
zegt men dat men reist

*10.30 u. Vergadering Literair Kijkschrift – Schrijfzaal
Americain. Brands bellen¹

In zijn studie over de poëzie van de Zestigers stelt Bertram Mourits een poëtische leeswijze van dit gedicht voor. Volgens Mourits breekt de dichter hier een lans voor het ‘gewone’ in plaats van het ‘hogere’: in tegenstelling tot de ontdekkingsreiziger Columbus (uitgerust met ganzeveer) en de astronaut (uitgerust met hoogtemeter) heeft de dichter simpelweg een agenda tot zijn beschikking, die in het gedicht wordt opgelegd en op die manier zowel letterlijk als figuurlijk de werkelijkheid in de poëzie binnenloodst.² Een belangrijke pijler voor die interpretatie vormen de met een asterisk gemarkeerde slotwoorden, waarover Mourits schrijft: ‘De

1 Bernlef 1966: 3.

2 Mourits 2001: 92.

werkelijkheid is nauwelijks vermomd in een voetnoot terecht gekomen: Brands is G. Brands, mederedacteur van “Literair Kijkschrift” *Barbarber*.³

Deze poëtische lectuur van ‘met een wrakke bark’ snijdt hout. Voor het nieuw-realistische tijdschrift *Barbarber* was ‘Literair Kijkschrift’ bovendien lang geen gekke aanduiding geweest. Toch verwijst Bernlef in dit gedicht geenszins naar het blad waaraan hij jaren actief meewerkte. In plaats daarvan was *Literair Kijkschrift* een televisieprogramma over literatuur dat de NCRV uitzond tussen 1964 en 1966, waaraan Bernlef enige tijd verbonden was als lid van de redactieraad.⁴ Dat zelfs een specialist als Mourits, die in zijn studie nochtans uitvoerig ingaat op de nauwe band die de *Zestigers* met het nieuwe medium televisie onderhielden,⁵ deze verwijzing anno 2001 niet meer kan thuisbrengen, is veelzeggend voor de zeer geringe bekendheid die het programma in de eenentwintigste eeuw nog geniet.

Dat we zo weinig over *Literair Kijkschrift* weten, is wat betreft de vroege tv-programma’s over literatuur eerder regel dan uitzondering. Met onze kennis over de vroege literaire radioprogramma’s is het al niet veel beter gesteld. In dat licht zou ik de studie naar de geschiedenis van de literatuurkritiek in het Nederlandse taalgebied in termen van een ‘papieren brandpunt’ willen omschrijven: zeker voor de opkomst van het internet ligt het vergrootglas in de regel op publicaties in druk, met als neveneffect dat literatuurkritische praktijken in auditieve en audiovisuele media naar de marge verdwijnen. Doel van deze studie is om dit blikveld te verruimen en twee vormen van literatuurkritiek voor het voetlicht te brengen die tot op heden nauwelijks academische aandacht hebben gekregen: de zogenaamde ‘boekenhalvuurtjes’ op de Nederlandse radio in het interbellum (1923-1940) en de literatuurprogramma’s uit de eerste decennia van de Nederlandse televisie (1951-1975).

1.2 Het papieren brandpunt

Op 13 september 1931 hield Menno ter Braak voor de tweede (en laatste) maal een literair-kritische lezing in het boekenhalvuurtje van de AVRO. De rede handelde over Aldous Huxleys roman *Point Counter Point*, die drie jaar daarvoor verschenen was. In zijn biografie over Ter Braak verzucht Léon Hanssen dat de Huxley-lezing ‘om onverklaarbare redenen nooit in druk [is] verschenen’.⁶ Waarom dat onverklaarbaar is, vermeldt de biograaf niet, maar er zijn de nodige argumenten te bedenken: Ter Braaks groeiende autoriteit, bijvoorbeeld, of zijn aan Edgar du Perron geuite voornemen de lezing daadwerkelijk te publiceren.⁷ Daartegenover staat dat het gedurende het interbellum eerder regel dan uitzondering was dat literair-kritische radio-

3 Ibidem.

4 Dat gold overigens niet voor G. Brands. De opmerking ‘Brands bellen’ zal dan ook losstaan hebben van de vergadering in de schrijfsaal.

5 Vgl. Mourits 2001: 135-140.

6 Hanssen 2001: 72.

7 Deze wens van Ter Braak kwam voort uit enkele censurele ingrepen in zijn lezing. Op 25 augustus 1931 schreef hij aan Du Perron (Ter Braak & Du Perron 1962: 133): ‘Ritter [P.H. Ritter jr., de literaire voorman van de AVRO, JD] heeft mijn speech over Huxley op twee plaatsen gecensureerd, n.l. waar het Christendom, Jezus en het Koninkrijk der Hemelen beledigd werden (door Huxley, niet door mij, maar dat merken de lui van de censuur niet, zoals hij mij schreef, en ze zetten de zaak eenvoudig stop!). De hele passage over Burlap – Coster ‘mag’; dus erg veel doet het er niet

lezingen ongepubliceerd bleven en dus letterlijk in de ether verdwenen. De afwezigheid van Ter Braaks lezing in druk is dan ook niet zo ‘onverklaarbaar’ als Hanssen in zijn biografie suggereert.

Nu is Ter Braaks rede over Huxley tenminste nog in de vorm van een typoscript bewaard gebleven. Andere lezingen was een slechter lot beschoren en die zijn – voor zover we tenminste weten – voor eeuwig verloren gegaan. De daaruit voortvloeiende materiaalschaarste is vanzelfsprekend een van de redenen waarom het fenomeen ‘boekenhalfuurtje’ relatief onzichtbaar is in het onderzoek naar de geschiedenis van de literatuurkritiek. Het lijkt er intussen ook op dat veel onderzoekers van de literatuur in het interbellum simpelweg niet aan de radiokritiek denken, wanneer ze schrijven over de toenmalige recensiepraktijk. Waar Hanssen nog uitvoerig aandacht besteedt aan Ter Braaks boekenhalfuurtjes, zijn er genoeg verdienstelijke studies waarin veel minder of zelfs geen ruimte voor dit (destijds nieuwe) literair-kritische genre wordt gereserveerd. In haar dissertatie over de kunstkritiek van Jan Engelman noemt Annemarie Timmer-van Eunen de radio bijvoorbeeld slechts in een voetnoot, waarin zij aangeeft dat een door haar geanalyseerde rede van Engelman over Alphons Diepenbrock ‘vermoedelijk’ een radiotoespraak is.⁸ Over Engelmans radioactiviteiten schrijft zij verder niet, terwijl hij in de periode 1929-1940 liefst achttien lezingen voor het literaire KRO-programma verzorgde en vier keer meewerkte aan de literatuurrubriek van de AVRO.⁹ Ook in de biografie van A.M. de Jong, gedurende de jaren dertig de leider van de literaire rubriek van de VARA, speelt diens radiowerk geen rol van betekenis. Biograaf Mels de Jong besteedt slechts enkele alinea’s aan de radiocarrière van zijn oom, waarbij de nadruk ligt op de baten die De Jongs coördinatie opleverden voor omroep en spreker: waar de VARA verwachtte dat De Jong als bestsellerauteur een groot luisterpubliek aan zich zou kunnen binden, werd de auteur door zijn contract verzekerd van een vast inkomen in een financieel moeilijke periode.¹⁰ De inhoudelijke opmerkingen over De Jongs radiowerk blijven intussen erg aan de oppervlakte: we krijgen enkel een opsomming van de eerste vier onderwerpen die de VARA-criticus in zijn rubriek besprak en lezen over de manier waarop Rik Roland Holst en Israël Querido de voorleesstem van De Jong ervoeren.¹¹ Meer fundamentele vragen over diens werk bij de VARA blijven daarmee onbeantwoord. Hoe gaf De Jong zijn besprekingen bijvoorbeeld vorm? Hoe zag hij zijn eigen taak als radiospreker? En hoe verhiel zijn radiowerk zich tot zijn recensiepraktijk op papier?

Zulke vragen blijven in meer (al dan niet biografische) publicaties over critici uit het interbellum achterwege.¹² Enkele uitzonderingen daargelaten, fungeert de literair-kritische prak-

toe. Maar toch een reden, om het stuk eens ongecensureerd in het blad te drukken.’ Met ‘het blad’ wordt hier bedoeld op *Forum*, maar daarin is de lezing uiteindelijk nooit verschenen.

8 Timmer-van Eunen 2007: 445. Timmer-van Eunen maakt overigens niet duidelijk waarop zij het vermoeden baseert dat er sprake is van een radiolezing. In de literaire rubrieken van de AVRO en de KRO heb ik zelf geen lezing van Engelman over Diepenbrock aangetroffen.

9 Van die lezingen is er bij mijn weten slechts één bewaard gebleven, namelijk in het privéarchief van Felix Coolen te Zwolle. Zie Slegers 2001: 211. Op grond van dit materiaalprobleem is het natuurlijk begrijpelijk dat Timmer-van Eunen geen uitvoerige analyse van Engelmans radiowerk heeft kunnen maken. Problematisch blijft dat dit kritische radiowerk geheel onvermeld blijft in een studie over Engelmans literatuurkritische praktijk.

10 De Jong 2001: 290-291.

11 Ibidem: 301-302.

12 Zie bijvoorbeeld Van Faassen & Renders 2013 over Houwink (achttien lezingen bij de AVRO en acht bij de NCRV);

tijk in de ether hoogstens als zijpad in het onderzoek naar literatuurbeschuwing – in Oversteegen's paradigmatische studie *Vorm of vent* komt het fenomeen zelfs in het geheel niet voor, en in haar vuistdikke literatuurgeschiedenis van de periode 1900-1945 ruimt Jacqueline Bel evenmin plaats in voor een reflectie op het genre.¹³ Een vergelijkbaar gebrek aan documentatie en interpretatie geldt voor de televisieactiviteiten van de meeste naoorlogse schrijvers en critici. In de Fensbiografie van Wiel Kusters, bijvoorbeeld, blijven Fens' televisieoptredens uit de jaren zestig onvermeld.¹⁴ Elisabeth Lockhorn op haar beurt volstaat in haar recente biografie van Andreas Burnier met de mededeling dat deze in het seizoen 1968-1969 interviews afnam voor het programma *Littéraire ontmoetingen* en citeert bovendien uit de briefwisseling die Burnier in dit verband met Willem Frederik Hermans onderhield.¹⁵ Over de vorm en inhoud van het televisiewerk zegt de biograaf echter niets.

Zo manifesteert zich ook in zulke publicaties het papieren brandpunt: in studies naar literaire en literair-kritische praktijken overheerst een discours waarin literatuur(kritiek) als fenomeen op schrift wordt opgevat. Met de komst van het internet is die basishouding inmiddels stevig onder druk te komen staan,¹⁶ maar dat leidt er niet vanzelfsprekend toe dat radio en televisie als volwaardige kritische media aan het spectrum kunnen worden toegevoegd. De in de neerlandistiek gangbare definities van het fenomeen 'literatuurkritiek' lijken radio- en televisieprogramma's over literatuur eerder uit te sluiten van het literair-kritische domein. Exemplarisch is de definitie van Jos Joosten:

Littéraire kritiek: de verzameling teksten waarin, zonder van buitenaf opgelegd eindoordeel, subjectief, en op schrift – of anderszins geboekstaafd en publiek raadpleegbaar – recentelijk verschenen publicaties zijn becommentarieerd die in aanmerking komen voor het predikaat 'literair'.¹⁷

Volgens deze operationalisering van de term komen niet-terugluisterbare radiolezingen niet in aanmerking voor de benaming 'literaire kritiek'. Voor Joosten is immers doorslaggevend dat de becommentariëring van recente publicaties 'op schrift – of anderszins geboekstaafd' geschiedt: evaluatieve teksten 'functioneren pas als kritiek op het moment dat ze voor een breed (of breder) publiek toegankelijk zijn en een rol spelen in de totstandkoming van opinies omtrent een bepaald werk'.¹⁸ Dat zou niet opgaan voor de radiokritieken van P.H. Ritter jr. (boekbespreker bij de AVRO tussen 1928 en 1957) en 'de onuitputtelijke hoeveelheid kritieken die er zijn uitgesproken op de Vlaamse radio'.¹⁹ Volgens Joosten kennen en gebruiken we zulke teksten alleen voor zover er transcripties van bestaan en spelen ze dus geen rol in het proces van waardetoekenning, ondanks de grote invloed die kritieken in auditieve en audiovisuele media

Goedegebuure 1999 over Marsman (zes lezingen bij de AVRO); Van der Plas 2000 over Van Duinkerken (dertig lezingen bij de KRO); Simons 1968 over Robbers (zeventenwintig lezingen bij de AVRO); Trouwborst 1976 over Rijnsdorp (tien lezingen bij de NCRV).

13 Oversteegen 1969; Bel 2015.

14 Kusters besteedt wel aandacht aan Fens' radiowerk, vgl. Kusters 2014: 225-226.

15 Vgl. Lockhorn 2016: 220.

16 Enkele studies naar Nederlandse literatuurkritiek op internet zijn Boot 2013, Brems 2007, Joosten 2012: 69-91 en Verboord 2010.

17 Joosten 2008: 176.

18 Ibidem: 179.

19 Ibidem.